

Guvernant i Europa 1860-1875

om Helena Svedberg av Ulla Wikander

Under 1800-talet öppnades nya möjligheter för flickor från borgerliga och adliga familjer att genom betalt arbete bli ekonomiskt självständiga. Men deras valmöjligheter var inte många. Att bli guvernant blev en möjlighet när efterfrågan på utbildning ökade. Flera av de framstående aktivisterna för kvinnors rättigheter under andra delen av 1800-talet, hade varit guvernanter. I min farfars fars släkt fann jag en ingift guvernant, Helena Svedberg, som hade studerat och arbetat utomlands i nästan femton år. Hon hade undervisat i Tyskland, Ryssland och England.

Den här berättelsen om en guvernant i mitten av 1800-talet bygger delvis på uppteckningar som Helena Svedbergs dotter Miriam Malmström har gjort.¹

Fattig uppväxt

Helena Elisabeth Svensson Svedberg (16/8 1845 Ystad - 24/11 1911 Vedby sn) växte upp i en fattig, småborgerlig familj i Ystad. Modern blev tidigt änka och försörjde fyra barn, delvis genom att hyra ut rum och sängar i sitt lilla hus. Samtidigt hade hon ett arbete, oklart vilket, som gjorde att hon vissa dagar inte var hemma. Äldste sonen Carl Olof Svedberg (3/11 1836-14/7 1870) - han var alltså nio år äldre än sin syster Helena - kunde få läsa till präst. De tre ystrarna gick i en s k fattigskola.

Den yngsta av barnen, Helena, fick undervisning också i Allinghams skolan, som förestods av en engelska, Miss Allingham. Hon hade flyttat till Ystad från sin tidigare verksamhet som lärare i en skola i Köpenhamn. I den skolan lärde sig Helena engelska men också sådant som svensk historia. Brodern bekostade Helenas skolgång i denna specialskola, som tog ut avgifter av eleverna. Kanske var brodern påverkad av den livliga debatten som startat efter att Fredrika Bremers roman *Hertha* ut kom år 1856; borde inte en kvinna få utbildning så att hon kunde försörja sig själv? Moderns slitsamma arbeten skulle kanske den yngsta dottern kunna få slippa?

Sina sista svenska skolår gick Helena i Eggertska skolan i Lund, ledd av tyskan Lina Eggert. Helena lärde sig alltså tidigt både engelska och tyska. Hon var en duktig elev. Hon arbetade flitigt för att glädja sin bror som betalade för hennes utbildning. Men vad skulle hända henne efter konfirmationen, den som skedde i Lunds domkyrka? Men först ett minne från just den dagen. Det var vanligt att bli hämtad av en släkting

¹ Minnen skrivna av Miriam Malmström (1878-1936) om hennes släkt.

efter den högtidliga akten. Men Helena hade ingen släkt i Lund. Hon hade ensam börja gå mot sin bostad. Men då, berättade hon senare för sin dotter, erbjöd sig den unge "gudfruktige Håkan Ohlsson" att följa henne på hemvägen. Det var hon honom innerligt tacksam för och bevarade i sitt minne. Den då försynte unge mannen skulle några år senare, år 1862, starta ett boktryckeri i staden, som skulle bli en blomstrande affär.

Ut i världen 1860, först Paris

Helena Svedberg - säkert med stöd av sin bror - ville söka till det ganska nystartade högre lärarinneseminariet i Stockholm för att kunna verka som lärarinna på någon skola i Sverige. Men hon kunde inte få det friskhetsintyg som behövdes. Läkaren tyckte att hon var alldeles för blek och mager. Kanske vilade hon upp sig några månader hemma hos sin mor i Ystad? Men ganska snart skickade brodern henne till Paris för en annan form av vidareutbildning.

Helena var ung när hon tidig höst år 1860 ensam gav sig iväg, med båt från Trelleborg, via Lübeck, därifrån över land - kanske i postdiligens? - till Hamburg, som hade en av de största hamnarna i Europa. En båt tog henne därifrån till hamnstaden Le Havre i Frankrike. Där tog hon ett ganska nytt tåg direkt till Paris. På stationen i Paris väntade en Mme Dupager på henne. Denna dam, sas det, hade tidigare hjälpt sångerskan Jenny Lind tillrätta i Paris. För henne, och senare för sin dotter, berättade Helena om att hon på tåget hade mött två trevliga svenskar, som hade frågat henne vad hon skulle göra om ingen mötte henne på stationen. När hon då uppriktigt sagt att hon inte visste vad hon då skulle ta sig för, hade de lovat att ta hand om henne. Men dessa herrar försvann snabbt, när madame Dupager tog hand som sin skyddsling, så snart tåget hade stannat.

Stora delar av Paris centrum var en byggarbetsplats. Kejsaren Napoleon III, kejsare i det som kallades för Det Andra Kejsardömet, ville bygga en stad med breda boulevarder med hjälp av stadsarkitekten Haussman. I de trånga gatorna i centrala Paris hade arbetare tidigare vid flera tillfällen, 1830 och senast 1848, lätt kunnat bygga barrikader och hindra soldater att marschera fram eller rulla sina framkanoner. Skjuta var svårt i gränder som inte var raka. Nu skulle boulevarder dras genom staden för att hindra uppror mot makten. Men också för att skapa plats för ökad trafik, för kommersiell verksamhet, för att bygga fontäner för rent vatten och för att införa gatubelysning. Många arbetarkvarter raserades. Många miste sina bostäder, blev förflyttade utanför centrum. Det rasade en debatt om Det Gamla Paris, som sörjdes av somliga medan andra välkomnade nya möjligheter och nya vackra hus längs boulevarderna, som hade breda trottoarer och trädplanteringar.

Var bodde Helena Svedberg i Paris? Vi vet inte. Hon lärde sig franska, som komplement till engelskan och tyskan, språk som hon säkert inte försummade heller. Språk behövde en guvernant, men framför allt det franska språket. Franskan var umgängesspråket i överklassen i hela Europa. Kanske lärde sig Helena också att spela piano? Det borde en guvernant kunna. Sy och sticka hade hon lärt av sin mor. Det är troligt att hon bodde på en flickpension, som samtidigt var skola. Kanske låg den vid eller nära en av de nya boulevarderna. En ung fin dam kunde inte gå ut ensam i Paris men med Madame Dupager och några skolkamrater gick de nog och tittade i skyltfönster. Kanske de besökte stadens första varuhus, Bon Marché, som hade öppnat bara några år tidigare? Det var en nyhet att erbjuda en mängd olika varor under samma tak, där varorna låg framme och såldes till fasta priser. Där gick det att vandra i flera våningar inomhus, där kunde damer känna sig säkra, därifrån kunde varorna skickas hem och där fanns det möjlighet att prova kläderna. Det fanns också en läsesalong med tidningar och ett konstgalleri. Nog strövade Helena omkring där med några andra blivande guvernanter ibland?

Helena berättade senare att hon hade lärt sig sin franska genom att memorera teaterpjäser utantill. Hade hon kanske drömmar om att bli en "comediennne" själv? Jag hoppas att skolans elever fick se pjäser på Paris teatrar för att öva sin förståelse av språket. Gick de på Théâtre Lyrique, kanske på Théâtre Historique eller på den ärevördiga gamla Comédie-Française? Där spelade den unga Sarah Bernhardt år 1862 i flera pjäser. Hon var bara några år äldre än den unga Helena men redan en lovande skådespelerska som fick spela med i flera pjäser. Jag vill tro att Helena beundrade Sarah Bernhardt som den unga Henriette i Molières *Les Femmes Savantes*? Den pjäsen om "lärda kvinnor" innehöll många kvinnoroller. Dem kunde Helena deklamera, gående fram och tillbaka i sitt lilla rum.

Förutom pjäser läste eleverna som skulle bli guvernanter naturligtvis de kända franska författarna, klassiker som Molière och Racine. Kanske läste de upplysningsfilosofen Jean Jacques Rousseaus kända bok om barnuppfostran, *Emile ou de l'éducation*? Vi kan hoppas att de unga flickorna också kom över den kontroversiella boken av Mary Wollstonecraft, som försvarade kvinnors rätt till utbildning. Den skulle ha varit en god läsövning för deras engelska, som kunde ge dem mod att opponera sig mot Rousseaus kvinnosyn och styrka dem i deras livsval att försöka försörja sig själva. Mary Wollstonecraft hade själv varit både guvernant och lärare i en liten skola, innan hon blev författare.

På någon boulevard i Paris kunde kanske Helena se George Sand, en författare som tagit sig ett manligt namn och gärna gick klädd i

byxor för att det var mer praktiskt än de långa dammsamlade klänningar som annars var moderna. Om Paris åren 1860 till -63 skulle mycket mer kunna berättas. Men Helena berättade inte så mycket.

En tysk adelsfamilj - 1863-65

Det var för att kunna arbeta som guvernant som Helena hade studerat. Hon ville se världen och tjäna egna pengar. Privata arbetsförmedlingar för guvernanter fanns i flera storstäder. Snart var hon anställd av en familj von Meding i Tyskland. Guvernanter tog sig - trots svårigheter - ofta ensamma fram genom Europa, på båtar längs floder, med tåg på nylagda rälsar, i obekväma postdiligenser eller hyrda hästskjutsar.

Helena for först till München där en vän från Paris arbetade vid teatern. Tänkte hon sig männe, kanske ändå, en karriär som tragédienne? Det hon i München såg om villkoren för skådespelerskor, gjorde henne nöjd med sitt yrkesval.

Hon hade tur med sin första arbetsgivare, familjen von Meding, som bodde i godset Schnellenberg. Släkten hade ägt det i århundraden. För sin tid och sin klass var familjen snarast liberal, frisinnad. De hade flera barn, som Helena lärde tala, skriva och läsa språk; främst av allt sattes självklart fransk konversation. Hennes Parisaccent var uppskattad. Barnens mor var intresserad av uppfostran. Hon och Helena kom väl överens. Guvernanten fick ett eget rum och var ibland med på överdådigt stora middagar, utan barnen. Helena bjöds bland annat till en officersbal. Till den sydde hon sin egen balklänning. Ja, det var nästan för bra på slottet och vistelsen fick ett plötsligt slut.

En tråkig låneaffär med vännen i Münchens teaterkretsar, gjorde att Helena behövde tjäna mycket pengar fort. Det kunde en guvernant bäst i Ryssland. Vad hade hänt? Jo, hennes skådespelarvän hade behövt pengar, Helena hade övertalat sin bror i London att gå i borgen för låner. Sedan hade vännen bara skrattat, när Helena tyckte att hon skulle betala tillbaka på lånet.

I ryska adliga familjer, våren 1866 - hösten 1869

Återbetalningen blev däremot en hederssak för Helena. Hennes bror prästen som betalat för hennes utbildning och han skulle snart gifta sig. Hon begav sig därför till den tyska Östersjökusten, tog därifrån en båt till S:t Petersburg, troligen under våren 1866? När isen gått upp, då brukade de utländska guvernanterna anlända till den ryska huvudstaden.

Tsar Alexander II försökte reformera sitt stora rike. Han hade avslutat Krimkriget tio år tidigare, upphävt livegenskapen år 1861. Två år senare lät han med grymhet kväsa ett uppror i Polen, ett land som ville

återfå sin självständighet. Tsaren hade genomfört flera reformer, som ökad pressfrihet. Men - det friare ordet gjorde att kritiken mot enväldet offentligt kunde tryckas och spridas. Inte heller de forna livegna var nöjda. Som fria bönder skulle de betala sina forna ägare, för den jord de nu blivit ägare till. Lika lite som förr kunde de lämna sin jordlott. Ryssland var alltså ett land med starka spänningar, också med flera upproriska unga grupper, så som nihilister.

Vad visste Helena Svedberg om det politiska läget? Hennes personliga situation hade bestämt hennes val av land. Tyskland var inte heller lugnt. Preussaren Otto von Bismarck hade börjat sitt enande av de tyska småstaterna år 1864, ett företag som inte var helt utan problem.

I den livliga hamn- och huvudstaden S:t Petersburg kom Helena till en familj Edelberg. Hon trivdes väl. Men tyvärr dog modern i huset oväntat. Helena måste snabbt söka sig en annan tjänst och hamnade långt från huvudstaden hos furstefamiljen Eristow, på ett slott utanför Charkow i landsdelen Ukraina. Där skulle hon undervisa en pojke och en flicka, 10 och 12 år gamla, som fått en friare uppfostran än de barn hon träffat tidigare. De var bördsstolta och ansåg sig vara förmer än sin guvernant. Helena efterträdde en fransyska som i förtvivlan hastigt lämnat slottet. Föräldrarna vistades helst i Paris och lämnade gärna barnen till guvernanten.

Helena satte genast upp "regler för herrskapet"(det vill säga barnen), som hon beskrev situationen för sina döttrar. Hon såg att barnen uppträdde som "tyranner mot tjänarna", som ödmjukt lydde. Betjänter fanns många men de hade inte ens egna sängar utan fick sova var bäst de hittade en plats. Helena delade rum med barnen. Men hon levde ändå i lyx; bara undervisningen var hennes uppgift.

En av Helena döttrar skrev ner sin mors berättelse: "Mamma och barnen hade för sig två (2) tvätterskor. Det var på de stora vita klädningarnas och underkjolarnas tid. Varje kväll lät hon allt vad hon haft på sig gå i tvätten. På sommaren var hettan oerhörd; då vistades lärarinnan med barnen i en flygel av slottet hela dagen, och fick ej gå över den heta gården. Först på kvällen gick man ut."

Helena Svedberg var inte den som lät sig skrämmas av de adliga barnen. Hon behövde dessutom pengarna! Dotter mindes vad hon berättat: "En gång hade pojken varit riktigt gemen och hans lärarinna/alltså Helena/ gick ut i parken och band ett riktigt svenskt ris och gick sedan och prövade det på sin hand, så att hon skulle slå inte för lindrigt och inte för hårt; sen gav hon delinkventen en grundlig risbastu. När den var över kastade sig pojken om halsen på henne och ropade 'Åh

Mademoiselle!' Han kände att hon ville honom väl. Kanske klådde hon honom under tårar, som hon längre fram gjorde med sina egna barn." Nog var Helena en tuff lärare!

En annan gång fick Helena beröm av en general Eristow, bror till hennes arbetsgivare, som kom på oväntat besök. Hon hade spärrat in pojken i ett tornrum. Han skulle betänka sina synder. Generalen gratulerade henne till att hon satte pli på dessa ungar, som han tyckte var som "les diables", dvs jävlar.

Påskan var speciell i Ryssland. På påskdagsnatten var alla i kyrkan. När klockorna ringde midnatt ställde de sig upp och ropade "Kristus är uppstånden". Alla kysste varandra på kinderna, tre gånger. Hela kyrkan var full av jublande, kyssande, glada människor. Hela påskdagen fortsattes så. Kända eller okända fick kyssar. Helena hade sett den gamle generalen utan tvekan kyssa en gatsopare - och bli kysst tillbaka! Båda två utropade "Kristus är uppstånden". Det var hennes vackraste minne från Ryssland.

Helena fick scharlakansfeber i Ryssland och var nära döden. Som tillfrisknad måste hon klippa av sitt långa hår. Hon lockade sitt korta håret med papiljotter för att inte bli tagen för en "nihilist", en upprorsmakare.

Mot Sverige 1869

Helenas älskade bror Olof hade lyckats i London. Som legationspräst var han älskad av sin församling. Med sin unga hustru hade han en son och de väntade ännu ett barn. Men - allt ändrades. Carl Olof Svedberg drabbades av reumatisk feber. En läkare tillrådde vila på franska rivieran. Trots att Londonförsamlingen samlade in pengar för den resan, - till församlingen hörde bl a sångerskan Jenny Lind - for han med sin familj istället direkt tillbaka till Karlshamn, där han tidigare varit präst. Därifrån kom också hans hustru.

Genom brev förstod Helena att brodern var mycket sjuk och lämnade Charkow så snart hon kunde sensommaren 1869 för att få träffa honom. Färden gick med skumpande dragiga diligenser till gränsen mot Preussen. En vådlig färd. Sen gränsbesvär - hennes pass påstods vara felaktig? Fick hon kanske olagligt ta sig över gränsen till Preussen? När hon väl nådde Stettin för att ta båten över till Karlshamn, började isen redan lägga sig. Hon hann.

Brodern dog sommaren 1870. Helenas sorg var stor, ja gränslös. Broderns änka var 19 år och födde 6 veckor efter makens bortgång en dotter.

I England 1870-1875

Helena Svedbergs goda franska gjorde att hon kunde välja land att arbeta i. Hon valde sin brors nya land, England. Vänner till Olof, "de älskliga gamla Houghs, tog vänligt emot henne. De blev nästan som far och mor för henne, berättade hon för dottern Miriam. De var fint bildade, f. d. missionärer på Jamaica; av deras djupa fromhet tog Helena djupa intryck. Med sonen Edwin Hough diskuterade Helena mycket och de förblev sedan brevvänner hela livet.

Ja, Helena hade genom sina år i olika länder bevarat sin egen religiositet, kanske förstärkt av de negativa erfarenheterna från teaterns värld?

I England var hon först hos en Lady Dinever, vars vackra men ouppfostrade sondöttrar hon skulle lära franska. Senare var Helena hos familjen Tustin. Den var visst adlig? Familjefadern, en affärsman, gav tiondet av sina inkomster till gud. Hela familjen brukade be tillsammans, liggande på knä. I den familjen var Helena en s k "finishing governess" och blev som sådan vän och kamrat med flickorna Miriam och Jessie.

I ännu en familj - i Bournemouth - blev Helena den som gav de unga flickorna den sista utbildningen innan de skulle ut i livet, dvs giftas bort. Mrs Heckels hade tre vackra döttrar och en son. Dottern Dora blev Helenas goda vän. Dora var omsvärmad och la mycket pengar på sina "toiletter". Helena själv, berättade hon senare för sina döttrar, "var lika vackert klädd för mycket billigare pris. Hon såg de sista modellerna utställda i skyltfönstren, köpte en vacker, billig stuv. Kl. 5-7 f.m. då huset sov satt hon och sydde på en ny klänning - en vacker dag kom hon ned fin och fräsch och beundrades för sin talang." Vilka historier att berätta för små flickor i en prästgård på landet i Skåne, för det var där som Helena så småningom hamnade, som gift med en kyrkoherde.

Sista tiden i England valde Helena att bli lärarinna i en engelsk flickskola, något som gav större självständighet och mera egen tid. Då fick hon bättre möjlighet att resa hem på somrarna.

En av hennes sista upplevelserna i England var en föreställning, en gudstjänst - eller ska det kallas för ett väckelsemöte? - av prästen Moody and sångaren Sankey. De ledde en kör på turné genom USA och United Kingdoms i början av 1870-talet. De var oerhört populära och gav ut *The Sankey-Moody Hymnbook*. För Helena var deras dramatiska roliga religiösa uppträdande "något som aldrig gick ur hennes minne." En religiös sång- och teaterföreställning?

Hemma i Skåne

När Helena sommartid var hemma besökte hon gärna Gunnaröd, en gård som tillhörde en fru Lindell med söner och döttrar. Dottern Gustava, som dog 1871, hade varit Helenas goda vän i Lund. Som gäst på Gunnaröd blev man en av familjen. Man hjälpte till på alla sätt, strök tvätt, plockade och rensade bär och gjorde annat hushållsarbete. När arbetet var slut lekte ungdomarna lekar eller diskuterade livets viktiga frågor. Ibland hälsade man på hos grannarna.

Sonen Lambert Lindell tog vänner med sig hem. Sommaren 1875 träffade Helena Svedberg sin blivande man, filosofie doktorn Anders Malmström, just på Gunnaröd. Språkintresset förenade dem. Under sommaren träffades de ofta, kunde promenera tillsammans, diskutera språk? De andra ungdomarna kallade dem för "de två lärda".

Sen gick det ganska fort. Efter sommaren 1875 fick lärarinnan i England ett seriöst friarbrev av min farfars morbror Anders Malmström (21/1 1849 Lund - 17/1 1904 Gårdstånga). Hans viktigaste krav på sin blivande hustru var att hon aldrig skulle gå på teater! Hon lovade det gärna. Trots - eller kanske på grund av - det hon upplevt med vännen vid teatern. Ändå hade hennes franska blivit så bra tack vare teaterpjäser.

Förlovning och lysning - i november - skedde utan att Helena ens lämnade sin skola i England. Hon kom till Lund först till julen. Där ägde den blivande maken en gård som han ärvt av sin far vagnmakaren Lars Malmström (11/8 1807-17/2 1856), min farfars morfar. I början av år 1876 gifte sig paret i Lunds domkyrka, bruden klädd i en ljuslila brudklänning vars tyg skänkts av familjen Tustin.

Anders Malmström blev prästvigd 1879 och några år senare kyrkoherde i Gårdstånga. Där bodde sedan den vittberesta Helena och födde tre flickor. För dem berättade hon om sina äventyr i Europa. Dottern Miriam Malmström med hjälp av Gurli Ohmann, skrev ner sina minnen om henne på 1920-talet. Dessa beskrivningar och mina tillägg är artikelns bas. Det finns rykten i familjen om att Helena Svedberg själv har skrivit om sina arbetsår i Europa men de anteckningarna är ännu inte hittade.